

MARX ÉS A FORRADALOM

Korčula, 1968 augusztus

VEGEL LÁSZLO

A már hagyományosnak mondható korčulai nemzetközi filozófiai iskola ez évi témája, Marx születésének 150. évfordulója alkalmából, Marx és a forradalom volt. A korčulai értekezleten többek között megjelent Ernst Bloch (Tübingen), Herbert Marcuse (San Diego), T. B. Bottomore (New York), Jürgen Habermans (Frankfurt am Main), Kostas Axelos (Párizs), Lucien Goldmann (Párizs), Ossip Flechtheim (Berlin), Howard L. Parsons (Bridgeport), Heller Ágnes, Tordai Zádor, Sós Vilmos (Budapest), Serge Mallet (Párizs), Nicolau Bellu (Bukarest), valamint a jugoszláv filozófusok legjelentősebbjei, köztük Ljubomir Tadić, Gajo Petrović, Miladin Životić, Branko Bošnjak, Danko Grlić, Vladimir Filipović, Veljko Korać, Mihailo Marković és mások. A jelentős marxista filozófusok ilyen szép számú szereplése annak tudható be, hogy a filozófiai iskola, amely már öt éve működik, jelentős nemzetközi tekintélyre tett szert, de része volt benne az alapos és körültekintő témaválasztásnak is.

Azt is el kell mondani, hogy ez a téma nemcsak a filozófusokat vonzotta, hanem az ifjúságot is. Nemcsak Európából, más kontinensről is érkeztek fiatalok, így például e sorok írója még a hajón találkozott egy amerikai fiatalemberrel, aki, miután megtudta, hogy egy helyre igyekszünk, hátizsákjából elővette Gajo Petrović filozófiai esszékötetét, angol nyelven, és elmondta, hogy a fiatalok között ez a szerző nem ismeretlen, olcsó zsebkönyvben jelent meg a könyv, tehát könnyen be is szerezhető. Sajnos, mi még nem tartunk ott, hogy filozófusaink írásai zsebkönyvekben jelenjenek meg, ám örömmel tapasztaltam, hogy a korčulai értekezleten soha ennyi fiatal nem vett részt, mint az idén. Az официális program mellett volt Korčulán egy másik program is, a fiatalok vitadélutánjai, amelyeken persze nemcsak az egyetemisták vettek részt, hanem a filozófusok is, főleg Lucien Goldmann és Herbert Marcuse.

Marcuse különben nemcsak a fiatalok között, hanem az előadóteremben is rendkívül aktív volt. Míg a zágrebi Vjesnik arról értekezett, hogy Marcuse titokzatos körülmények között eltűnt San Diegóból, és valami fenyegetések miatt ismeretlen irányba távozott, Marcuse Zagreb „tőzsomszédságában” felolvasta referátumát, amely a legtöbb tapsot és a legtöbb kritikát érdemelte ki egyszerre. Általános vélemény azonban az volt, hogy Marcuse ebben az évben sokkal realiztikusabb és sokkal optimisztikusabb álláspontot képviselt, mint pár évvel ezelőtt,

amikor szintén részt vett a korcélai találkozón, és amikor komoly bírálatban részesült, főleg Serge Mallet és a jugoszláv filozófusok részéről, akik elsősorban azt a tézisért bírálták, hogy ma a forradalomra csak a munkásosztálynak ama része képes, amelyik teljesen el van nyomva, mint pl. Amerikában a néger munkások vagy bizonyos nemzetiségi rétegek. Most az egyetemi megmozdulások fő ideológusa, bizonyára a mozgalom hatása alatt, sokkal optimistább volt, és beszámolójában kifejtette, hogy forradalmat csakis a munkásosztály mint egész vívhatja meg, az említett rétegek pedig, az egyetemistákkal együtt, a fermentum szerepét vállalhatják ebben a megmozdulásban.

Beszámolójának az a lényege, hogy a kapitalizmus kései szakaszában nem beszélhetünk klasszikus értelemben vett munkásosztályról vagy értelmiségről. Az értelmiség a konzumtársadalom hatására olyan termelési viszonyok közé került, amelyek sokban hasonlítanak a munkásosztály termelési viszonyaira, ugyanakkor a kapitalista országokban, bizonyos csoportoktól eltekintve, a munkásosztály standardja rendkívül magas, megszűnt a létminimumért folytatott harc. Tehát egy magas fokon levő civilizációban a munkásosztály forradalma nem az éhezők forradalma lesz. Marcuse azonban figyelmeztet arra, hogy a kapitalista társadalmak ideológusai nagyon jól ki tudják használni azt, hogy a munkásosztály anyagi helyzete lényegesen megváltozott, és a bőség társadalmának a propagálásával el akarják terelni a munkásosztály figyelmét a forradalmi lehetőségekről. A konzumtársadalom tökéletes megszervezése, ahol az ember minden aktivitását a fogyasztásnak rendeli alá, ahol a fogyasztás irányítja az ember minden megnyilvánulását, egyféle politikai manipuláció. Marcuse ilyen manipulációnak tartja még a tömegkommunikációs eszközök szerepét is, amelyek által a kultúra lezüllesztését, elidegenítését viszik végbe, és konzum-kultúrává degradálják. Mindezek azt idézték elő, hogy az Egyesült Államokban a munkásosztály jelentős része eszmeileg integrált a burzsoázia ideológiájával. Ebben a helyzetben az egyetemista oppozíció meggyorsíthatja a munkásosztály öneszmélését.

Visszatérvén Marx forradalom-koncepciójára, Marcuse kifejtette, hogy az értelmiség nem képes egyedül megteremteni a forradalmat, sőt a forradalmi szituáció létrejöttéhez is a munkásosztályra hárul a legnagyobb feladat. Marcuse tehát pusztán olyan modifikációkat eszközölt a marxizmus klasszikusainak forradalomelméletén, amelyek a munkásosztály meghatározására vonatkoznak. A közismert filozófus korszerűsíteni kívánja ezt a fogalmat, mivel a munkásosztály anyagi helyzete lényegesen megváltozott. Ugyanakkor azonban Marcuse a társadalmi élet, a társadalmi lét bizonyos tüneteinek meghatározásában mindjobban a freudi hatások alá kerül. Ezzel magyarázható pl., hogy hajlamos elvetni a humanizmus fogalmát, mert azt a kapitalista, és nemcsak a kapitalista rendszerek, nagymértékben lejáratták, vady legalábbis manipuláltak vele. Ezt a kitételét többen is bírálták, többek között Mihailo Marković, aki azt szegezte szembe ezzel a nézettel, hogy bár a kapitalizmus a humanizmus ógére alatt a legembertelenebb tettekre is hajlamos, mégsem szabad ezért elvetni a humanizmust, inkább arról lehet szó, hogy nem a kapitalista humanizmust vesszük alapul, hanem az igazi, a görög humanizmusból indulunk ki.

Ebben a vitában részt vett Ernst Bloch is. Kifejtette, hogy az ember „szüntelenül megjelenik”, vagyis történelmi kategória, és ezért kriti-

kialag kell szemlélni Marcuse tézisét. Heller Ágnes igen színvonalas referátuma, amelyet néhány nappal Marcuse beszámolója előtt olvasott fel, szerintem, implicite szintén perbe száll a marcuse-i elvvel, amikor a mindennapi élet forradalmasításán inszisztál, ami egyben a mindennapi élet forradalmasítását is jelentené.

Jürgen Habermans referátuma viszont közvetlenül kapcsolódik a marcuse-i elvekhez. Ez a német filozófus a posztkapitalista gazdasági rendszer strukturális változásairól beszélt, és kifejtette, hogy minden egyes strukturális változásnak a stabilizáció a célja, oly értelemben, hogy a fogyasztási tendenciákat növelje. Ez pedig azt a célt szolgálja, hogy elködösítse a távlatokat. A nyugati gazdasági rendszer hallatlanul elasztikusan és érzékenyen tud változni, és ezzel nemcsak a „jóléti társadalmat” tudja egyre tökéletesebbé tenni, hanem egyenlőtlen versenyre kényszeríti a szocialista gazdaságot is. S ha a szocializmus elfogadja ezt a kihívást, akkor eleve veszteségre van ítélve.

Ernst Bloch felszólalásában implicite foglalkozott ezekkel a gazdasági jelenségekkel, és kifejtette, hogy a sztalin gazdasági koncepció ugyancsak ezt a versenyképességet akarta növelni, és így akaratlanul is eszmei koegzisztenciát teremtett a két rendszer között, bár verbálisan az ellentéteket hangsúlyozta. Illusztrációképp megemlítette, hogy pl. a sztalin időben a humanizmus a szocializmusban ugyanolyan veszélyes kihívás és megcsúfolt fogalom volt, mint ahogy ezt a kapitalizmusban annak tartják. A különbség pusztán abban van, hogy a kapitalizmusban a gazdasági struktúra, a szocializmusban pedig a politikai élet bürokratikus struktúrája idézte ezt elő, ami persze újra csak nem független a gazdasági alaptól. Bloch egész felszólalásában a szocialista humanizmuson inszisztált, és minduntalan az emberre hívta fel a figyelmet. A rá jellemző szimbolikus kifejezésmóddal előadta, hogy az ember az, ami, és ami nem, az is, és szüntelenül megnyilatkozik a kettő dialektikájában az ember rejtett léte. Ennek egyik formája az emberben rejlő örök elégedetlenség, amely bizonyos történelmi pillanatokban hatalmas történelmi alkotóerő lehet. Ezt az örök elégedetlenséget véli ő felfedezni az egyetemista mozgalmakban is, bár hangsúlyozza, hogy ezek a mozgalmak még nem képesek a társadalmak alapjait megváltoztatni. Erre csak a munkásosztály elégedetlensége képes. Bloch erről az elégedetlenségről szólva hivatkozott Marx egy mondatára: ahhoz, hogy valamit radikálisan megváltoztassunk, a dolgok gyökeréig kell haladni, a dolgok gyökere pedig maga az ember. Így tehát a megnyilatkozó ember elégedetlensége már magában rejti azt a törekvést is, hogy kiküszöbölje az elidegenítő erőket, és ez a humanizmus lényege. Bloch többször is hangsúlyozza, hogy ő mindig konkrét utópiáról beszél, amelyet mi nyugodtan nevezhetünk a leghumánusabb lehetőségnek.

Nagy visszhangot keltett még Arnold Künzli beszámolója, amelyben a szerző arról értekezett, hogy abban a pillanatban, amikor Marx lefektette forradalmi elveit, még nem létezett Európában egy olyan munkásosztály, amely ezeket az elveket meg tudta volna valósítani. Példának felhozta, hogy a francia munkásosztály, bár forradalmi lendületű volt már, még nem volt olyan gazdasági színvonalon, mint az angol, amely gazdaságilag ugyan, fejlettebb termelési viszonyokban volt, ám már nem volt forradalmi lendületű, mint a francia. Künzli ezzel a gazdasági viszonyok és a forradalmi potenciál paradoxonját akarta ki-

emelni, és azt a tézist megerősíteni, miszerint Marx csupán konstituálta a forradalmi munkásosztályt, a valóságban ezek az elemek nem fedték egymást. Számos kritika hangzott el erről a véleményről, a legélesebb mégis Bellu volt, aki pozitivistának tartotta Künzli nézeteit, és felhívta a figyelmet arra, hogy Künzli nem történelmi szempontból vizsgálja az osztályharcot, hisz a párizsi kommun forradalmárai többek között a magasabb rendű termelési viszonyokért is küzdöttek, tehát a termelési viszonyok és a forradalmi szituáció nincsenek paradoxális viszonyban, hanem éppen ellenkezőleg, egymáshoz szorosan kapcsolódnak.

Számos kérdés merült fel még az értekezleten a diákmozgalmakkal kapcsolatban. Norman Birnbaum előadásának a tárgya az amerikai „új baloldal” volt, amelynek programjával kapcsolatban felmerül a kérdés: Marxot, vagy a valóságot kell radikalizálni. Birnbaum rámutatott arra, hogy ezek az alternatívák csak látszat-alternatívák, mert abban az esetben, ha marxista szempontból vizsgáljuk a valóságot, akkor ezzel együtt radikalizáljuk is azt. Ugyanakkor nagy figyelmet kellett Sós Vilmos tézise is, miszerint a szocialista valóságban permanens forradalomra van szükség. Szerintem ez a gondolat rendkívül jelentős, és az egész találkozó mottója is lehetett volna. Mert ugyanakkor, amikor a marxista filozófusok, de a nem marxisták is, egyre nyíltabban beszélnek a kapitalista valóság permanens krízisééről, akkor, bizonyos dogmatikus erők hatására, a másik oldalon nem emelik ki a marxista filozófia egyik vitális oldalát, a permanens forradalom szükségességét.

Ez a néhány feljegyzés csak vázlatosan követi a legjellemzőbb elmefuttatásokat. Az iskola igazi értékét és lényegét csak a redigált, autorizált és közzétett anyagok tudják majd maradéktalanul bemutatni, de már így is világos, hogy ez az iskola komoly jelentőséggel bír a jugoszláv filozófiai és szellemi életben, nemcsak a beszámoló alaposága miatt, hanem a szüntelen és lázas igyekezet miatt is, amely nemcsak a marxizmus dogmatikus elemeit akarja kiküszöbölni a szellemi életből, hanem a marxizmus vitalitását és erejét is fel akarja mutatni a valóságos folyamatokban, az emberi praxisban.